

ערעור על פסיקת בית דין לממונות

הרב עדו רכניץ

א. הערעור במשפט הכללי	ג. עקרון התקדים המחייב
ב. הערעור בהלכה: הסמכות לקבוע כי נפלה טעות בפסיקה	ד. עילות הערעור על פי ההלכה והסעדים המתאימים
1. ראיות לקיומה של זכות ערעור בהלכה	1. טעות בדין
2. יישוב הכלל שבית דין אינו רשאי לבקר פסק דין של בית דין אחר עם המקורות האחרים	2. טענות נוהליות
3. נימוקים נוספים למתן אפשרות ערעור בימינו	3. הבאת ראיות חדשות
4. ערעור על פסיקת בית דין לממונות	ה. סיכום

במערכות המשפט בעולם מקובלת מאוד הזכות לערעור על פסק דין שניתן בפני ערכאה גבוהה יותר. במאמר זה נסקור בקצרה את תפקידיו של בית המשפט לערעורים במערכת המשפט הכללית. לאחר מכן, נדון בשאלה, האם תפקידים אלו קיימים במסגרת ההלכה. נציין כי שאלת מעמדו של הערעור בהלכה עמדה במוקד ויכוח הלכתי חריף בעת שהבריטים כפו על היישוב היהודי שבית הדין הרבני יכלול ערכאת ערעור, ומאז נדונה על ידי פוסקים¹ וחוקרים² רבים.

- * הרב עדו רכניץ הוא מנהל המחקר במכון משפטי ארץ ואב"ד ברשת ארץ חמדה גזית. מאמר זה מבוסס במידה רבה על דבריו של: הרב יואב שטרנברג, "נייר עמדה מספר 1: בית דין לערעורים על בתי הדין לממונות", **אתר דין תורה**, מכון משפטי ארץ. תודתי לרב שטרנברג, ואני נושא בכל האחזיות לכל שינוי מנייר העמדה שלו.
1. ראו על כך: הרב חיים דוד הלוי, "בית דין לערעורים", **תחומין טו**, עמ' 187-194; **שו"ת ציץ אליעזר** טז, סז; **שו"ת משפטי עוזיאל** ד, חו"מ, א (מדובר בפרסום מחדש של מאמר שפורסם בשנת תר"פ בעת הפולמוס על הקמת ערכאת הערעור בבית הדין הרבני); הרב אברהם שפירא, **פסקי דין רבניים** י, עמ' 180; הרב אברהם שרמן, "מקור הסמכות של בית הדין הגדול ומסגרת סמכותו", **שורת הדין** ג, עמ' ריא"רכ; **שו"ת ישכיל עבדי** ג, אה"ע, ב; **שו"ת יביע אומר** ב, חו"מ, ב; **שו"ת יחל ישראל**, קא.
 2. אריה מורגנשטרן, **הרבנות הראשית לארץ ישראל**, עמ' 75-76; אליאב שוחטמן, **סדר הדין בבית הדין הרבני** ג, עמ' 1335-1446; שמחה אסף, **בתי הדין וסדריהם**, פרק יא; זרח ורהפטיג,

א. הערעור במשפט הכללי

זכות הערעור היא זכות יסודית במערכת המשפט הכללית. את זכות הערעור במשפט הכללי נימק השופט חיים כהן, בסמכות הכפייה של בתי המשפט:

זכות יסוד, היא שאדם יוכל לערער על פסק דין שניתן נגדו, דוקא משום קיום סמכות הכפייה הנתונה בידי בית המשפט.³

הנחת העבודה במשפט הכללי היא, שייתכן שהשופט טעה, ולכן זכותו של בעל הדין לערער בפני ערכאה גבוהה יותר. זכות ערעור זו מכונה "ערעור בזכות". במקרים מסוימים רשאי אדם להגיש בקשת ערעור פעם נוספת, אולם לא תמיד. ערעור מסוג זה נקרא "ערעור ברשות", משום שהעותר צריך לקבל רשות לערער. למרות שניתן לערער על כל פסק דין. הרי שבדרך כלל מתמקד הערעור בטעות משפטית:

"הסמכות הערעורית" היא לבדוק ולפסוק אם, נוכח העובדות כפי שנודעו בערכאה הראשונה, לא טעה השופט טעות משפטית ("טעות שבמשנה": סנהדרין לג, ע"א), אם בהסיקו מן העובדות מסקנות מוטעות ואם שטעה בפרשנות החוק או שהתעלם מהלכה פסוקה או לא הבינה אל נכון.⁴

רוצה לומר, ערכאת הערעור במשפט הכללי אינה שומעת עדויות, אלא דנה בראיות שכבר הוצגו בפני הערכאה הראשונה. הערעור הוא במהותו ערעור על ההחלטה השיפוטית, דהיינו רק כאשר השופט טעה במסקנה המשפטית או בניהול הדיון מתקבל ערעור, ולא כאשר השופט לא היה מודע לעובדות מסוימות וכדומה. אדרבה, ערעור על סמך עובדות חדשות אינו אפשרי במשפט אזרחי (אלא רק במשפט פלילי).

ערכאת הערעור רשאית לקבל אחת מההחלטות הבאות: לשנות את פסק הדין או להחזירו לערכאה הראשונה. שתי אפשרויות אלו נובעות מהעובדה, שלבית המשפט לערעורים ישנה סמכות כפולה: הוא רשאי להחליט אחרת מהערכאה הראשונה, והחלטה זו תהיה מחייבת בתיק זה, וזו הסיבה שהוא יכול לשנות את פסק הדין. ושנית, הוא רשאי לקבוע פירוש מחייב לחוק. מכיוון שהוא קובע את

³ "תקנות הרבנות הראשית", תחומין טו, עמ' 83-86; הנ"ל, "התקדים", שנתון המשפט העברי ר"ז עמ' 105-132; הנ"ל, הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה א, עמ' 87-92; עמית רדזינר, "הרב עוזיאל, רבנות תל-אביב יפו ובית-הדין הגדול לערעורים: סיפור בארבע מערכות", מחקרי משפט כרך כא, עמ' 129-243.

³ חיים ה. כהן, המשפט, עמ' 432.

⁴ שם, עמ' 434.

הפירוש המחייב לחוק, הוא יכול להחזיר את התיק לערכאה הראשונה, על מנת שתשלים את הדיון, על סמך הפרשנות המחייבת שהוא קבע.

הסמכות השנייה של בית הדין לערעורים נובעת מעיקרון כללי במערכת המשפט הכללית, והוא עקרון התקדים המחייב, שמשמעותו היא שבתנאים מסוימים, פירוש שניתן לחוק במסגרת תיק אחד, מחייב גם את השופטים בערכאה נמוכה יותר, לדון על סמך אותו פירוש. לא תמיד הפירוש הזה ניתן במסגרת ערעור. לפעמים, נושאים מסוימים נידונים מראש בערכאה גבוהה יותר משום שהחוק מחייב לדון בהם בבית המשפט המחוזי או בבג"ץ. לכן, התקדים המחייב, באופן עקרוני, אינו תפקיד מהותי של בית המשפט לערעורים, אלא רק פועל יוצא של העובדה שהערעור נעשה בפני ערכאה גבוהה יותר.

עקרון התקדים המחייב אינו עיקרון יסודי במשפט הכללי, ויש מערערים על התועלת שבו. נביא כאן מדבריו של איש התורה והמשפט, ד"ר זרח ורהפטיג:

שללתי את העקרון של התקדים המחייב, שכן יכול להשריש הלכה מוטעית, יכול להביא שופט לכלל טעות בהשוותו עניין לעניין, עלול ליטול הרבה מגמישותם של פסקי דין לאור תמורות החלות ביחסי מסחר ומשא ומתן, עלול גם להביא לידי צמצום מחשבתו המשפטית העצמאית של השופט. לא התעלמתי אמנם גם מהיתרונות של שיטת התקדים, אבל העלתי, כי כל עניין ערכו ומעמדו של תקדים משפטי יש להשאיר בידי בתי משפט, ולא לגבשו בחוק. מעמדו של תקדים משפטי לא צריך להיות נושא לחקיקה. חקיקה בנידון, מתן גיבוי של החוק לפסק דינו של שופט לגבי עניינים דומים, עושה את השופט למחוקק, ויהא בכך משום ערעור חלוקת הסמכויות – השופטת והמחוקקת, ותפגום באמונו של הציבור בשופט.⁵

ד"ר ורהפטיג ציין שמלבד הנצחתן של טעויות שיפוטיות, התקדים המחייב גורם לצמצום מחשבתו המשפטית העצמאית של השופט, וכן פוגע בעקרון הפרדת הרשויות. לכן הוא שלל את העיקרון "תקדים מחייב" והעדיף על פניו את העיקרון "תקדים מנחה".

דא עקא, למעשה, ישנה בעייתיות בקיומו של מוסד ערעורים, בלי להזדקק לרעיון של תקדים מחייב. שכן, אם עמדתה של ערכאת הערעור תהיה שונה מעמדתה של הערכאה הראשונה, יכול להיווצר מצב שבו באופן קבוע תביעות מסוג מסוים נדחות בערכאה הראשונה ומתקבלות בערכאה השנייה, ולהיפך. מצב זה יכול

5. זרח ורהפטיג, "התקדים", שנתון המשפט העברי ר"ז, עמ' 110.

לגרום לחוכא ואטלולא בבתי המשפט. העובדה שסמכותו של בית המשפט לערעורים גוברת על סמכותה של הערכאה הראשונה פותרת בעיה זו. ניתן היה להחליט על פתרון מסוג אחר והוא, שכל פעם שייוצר מצב כזה, הכנסת, או גורם מוסמך אחר יקבע את הפרשנות המחייבת של החוק. פתרון זה הוא הפתרון הראוי, אליבא דד"ר ורהפטיג, אבל יש להודות, כי פתרון זה מסובך ומסורבל. ובכל מקרה, גם פתרון כזה מחייב מוסד שיקבע את הפרשנות המחייבת של החוק עבור כולם.

ב. הערעור בהלכה: הסמכות לקבוע כי נפלה טעות בפסיקה

כאשר אנו באים לבחון את עמדתה של ההלכה ביחס למוסד הערעור, עלינו לבחון את שני תפקידיו של מוסד הערעור שהצגנו קודם לכן. נפתח בשאלה הראשונה: האם יש סמכות לבית דין לקבוע כי נפלה טעות בפסק הדין שניתן בערכאה נמוכה?

1. ראיות לקיומה של זכות ערעור בהלכה

על פי ההלכה, כאשר דיין טעה טעות בדבר משנה, הדין בטל. ההחלטה שהדיין טעה יכולה להיקבע בידי הדיין עצמו כאשר הגיע למסקנה שהוא טעה, או בידי דיין אחר שקבע כי פסק הדין של הדיין הראשון הוא טעות. מקור לאפשרות השנייה מצאנו בסוגיה העוסקת בשאלה אם על בית הדין לנמק את פסק הדין. בגמרא נאמר כך:

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: התוקף את חברו בדין, אחד אומר: נדון כאן, ואחד אומר: נלך למקום הוועד כופין אותו וילך למקום הוועד. אמר לפניו רבי אלעזר: רבי, מי שנושה בחבירו מנה יוציא מנה על מנה? אלא, כופין אותו ודן בעירו... ואם אמר: כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני – כותבין ונותנין לו.⁶

הגמרא פתחה בשאלה כיצד יש להכריע במחלוקת לגבי מקום הדיון – אם יש לקיים את הדיון במקומם של הצדדים, או ב"בית הוועד" – וסיימה בכתיבת הנימוקים לפסק הדין. רש"י⁷ פירש שבית הוועד הוא בית דין שיש בו תלמידי חכמים רבים. הרמב"ם פסק דין זה כך:

6. סנהדרין לא.ב.

7. רש"י שם, ד"ה התוקף.

שנים שנתעצמו בדין אחד אומר נדון כאן ואחד אומר נעלה לבית דין הגדול שמא יטעו אלו הדיינים ויוציאו ממון שלא כדין כופין אותו ודן בעירו. ואם אמר כתבו ותנו לי מאי זה טעם דנתוני שמא טעיתם, כותבים ונותנין לו ואחר כך מוציאיין ממנו...

וכן הדין בזמן הזה שאין שם בית דין גדול אבל יש מקומות שיש בהן חכמים גדולים מומחין לרבים.⁸

הרמב"ם כותב שהדיון ההלכתי עוסק בשאלה האם להתדיין בסנהדרין, אותה מכנה הרמב"ם במקום אחר "בית הדין הגדול", ולאחר ביטול הסנהדרין הכוונה לכל בית דין שיש בו חכמים גדולים.

ועדיין קשה – מה הקשר בין מקום הדיון לדרישה לכתוב את נימוקי פסק הדין שהזכרה בגמרא וברמב"ם? הבית יוסף הסביר זאת כך:

ונראה מדברי הרמב"ם דאפילו בשנתעצמו, לא אמרו שכותבין ונותנים אלא כשדן אותם בית דין קטן, משום דחיישינן שמא טעו. אבל אם דן אותם בית דין הגדול אין כותבין ונותנין לו, דלא חיישינן בהו לטעותא. דאם באנו לחוש לכך אין לדבר סוף.¹⁰

דהיינו, כאשר הנתבע זכאי לדרוש שהדיון יתקיים במקומו, התובע זכאי לקבל פסק דין מנומק, כדי שיוכל לערער על תוכנו בפני בית הדין הגדול. לפיכך כאשר הדיון התקיים מלכתחילה בבית הדין הגדול, אין צורך בכתיבת נימוקים, וכן פסק הרמ"א.¹¹

ראיות נוספות לזכות ערעור בהלכה מצאנו בדברי מהר"ם מרוטנבורג שכתב:

ששאלת האומר כתבו לי מאיזה טעם דנתוני ואני רוצה לילך לבית דין הגדול ולבית הועד ולסתור הדין אם גובי' ממנו תוך כך [און] עד שיתברר הדבר. ודאי אין ממתני' לו.¹²

וכן כתב עוד:

וששאלת אם יכול אדם לערער על בית דין ולהזמין לדין. נראה דיכול דהא לא שמעי' שהיה חרם או תקנת הקהל מלערער על הדיין. אדרבא מעשים בכל יום שמערערי' על הדייני' [המזמני'] אותו לדין.¹³

8. רמב"ם סנהדרין ו, ו'ט.

9. שם א, ג.

10. בית יוסף חו"מ, יד.

11. רמ"א חו"מ יד, ד.

12. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד (פראג), תקכג.

וכן פירש ספורנו את היחס בין שרי העשרות לשרי החמישים וכן הלאה, כלומר לשר הבכיר יש זכות לבטל את החלטת השכר הזוטר.¹⁴

2. יישוב הכלל שבית דין אינו רשאי לבקר פסק דין של בית דין אחר עם המקורות האחרים

לכאורה יש סתירה בין המקורות האמורים והכלל המובא הגמרא: "בית דינא בתר בית דינא לא דייקי"¹⁵ וכן פסק הרמב"ם: "ולעולם אין בית דין בודקין אחר בית דין אחר אלא מחזיקין אותו שהן בקיין ולא יטעו."¹⁶ בעקבות זאת פסק בספר חוזה התנופה:

ראובן ושמעון שבאו לדין זה על זה בפני בית דין ויצא האחד זכאי, ושוב חזר בעל דינו ותבעו לפני בית דין אחר – אינו זקוק לירד עמו לדין ולא להשיב על טענותיו וגם אין הבית דין השני רשאי לשמוע דבריו כלל אחר שיצא זכאי מבית דין הא' (=הראשון).¹⁷

כלומר אין לבית דין אחד סמכות לבחון ולבקר פסקי דין של בית דין אחר. ביישוב סתירה זו נאמרו כמה תירוצים:

א. דברי הגמרא שבית דין אחד אינו מבקר פסק דין של בית דין אחר, אינם הלכה אלא תיאור עובדתי שכך מקובל בדרך כלל. אולם במקרה שבית הדין השני משוכנע שבית הדין הראשון טעה – הוא רשאי לדון מחדש בעניין ולבטל את פסק הדין הראשון. ולראיה, השולחן ערוך לא פסק את הכלל שבית דין אחד אינו בודק פסק דין של בית אחר.¹⁸

ב. כאשר הדין בבית הדין המקומי נעשה בכפייה יש זכות ערעור, אולם כאשר הדין נעשה בהסכמת הצדדים אין זכות ערעור.¹⁹

ג. אין בהלכה מוסד קבוע לערעורים, אולם כל דיין רשאי לבקר פסק דין שניתן כאשר הוא מוצא בו טעות ברורה.²⁰

13. שם, תשטו. לעומת זאת, יש מקורות אחרים מהם עולה שאין אפשרות ערעור וצ"ע: שם, רמו; שם, לבוב, ריד.

14. ספורנו שמות יח, כא.

15. בבא בתרא קלח, ב.

16. רמב"ם עדות ו, ה.

17. חוזה התנופה, מ, הובא על ידי: בית יוסף חו"מ, יב; סמ"ע יט, ב. ראו גם: שו"ת הרא"ש פה, ה.

18. שו"ת ציץ אליעזר טז, סז, ה; שו"ת משפטי עוזיאל ד, חו"מ, א.

19. שו"ת ציץ אליעזר טז, סז, ג, וכן משמע בשו"ת נודע ביהודה, תניינא, חו"מ א.

ד. אפשרות הערעור קיימת רק כאשר הדיינים של הבית הדין הראשון הסכימו שבית הדין הגדול יבחן את פסק הדין שלהם.²¹

ה. על פניו ניתן היה לומר שהאיסור על בית דין לבקר פסק דין של בית דין אחר עוסק רק בבתי דין שווים, אולם לבית דין הגדול מחברו באופן מובהק (כגון, בית הדין הגדול או בית הוועד) יש סמכות לבקר את פסק הדין של בית הדין הראשון.²²

3. נימוקים נוספים למתן אפשרות ערעור בימינו

פוסקי ההלכה הזכירו שני נימוקים נוספים המאפשרים ערעור. הראשון, הוזכר לעיל, ועל פיו ניתן לערער במקרה שבו דייני בית הדין הראשון מסכימים לכך.²³ באופן רחב יותר כתבו פוסקים אחרים כי במקום שבו הצדדים והדיינים מודעים לקיומה של אפשרות ערעור, אזי הערעור אפשרי.²⁴

נימוק נוסף הוא ירידת הדורות ועלייה מקבילה בטעויות של בתי הדין השונים, תהליכים אלה מחייבים בקרה נוספת על פסקי דין שניתנו כדי לתקן את הדרוש תיקון. כך עולה כבר מדברי הרשב"א:

וכל שכן בדיינין שאין חוששין לבית דין טועין... אפילו הכי בכאן מסתברא שאין אומרי' כן. דאנן סהדי דרוב הדיינין שיושבין עכשו בדין אינן בקיאיין בכך. ולפיכך יש לחוש לכך דאפילו הן עצמן טועין הן בכך.²⁵

דבריו הובאו על ידי פוסקים נוספים.²⁶

20. הרב חיים דוד הלוי, "בית דין לערעורים", תחומין טו, 187-194. הוא לא התייחס למקורות שהובאו לעיל שמהם עולה שכתובת פסק דין מנומק נדרשת לצורך ערעור. חילוק דומה משמע גם מדברי שו"ת חתם סופר ו, נ, שו"ת רדב"ז א, רעט.

21. ערוך השולחן חו"מ יד, ח; שם יב, ג.

22. כעין זה כתב בשו"ת יחל ישראל, קא, שבסתמא בית דין אחד לא יכול לבטל פסק דין של בית דין אחר, אולם אם הוחלט על הקמת ערכאת ערעור הדבר אפשרי. אלא שלדבריו זכות הערעור אינו תלויה בגדלותו של בית הדין לערעורים, אלא בהחלטה המוסמכת להקים אותו.

23. ערוך השולחן חו"מ יד, ח.

24. שו"ת ציץ אליעזר טו, סז; שו"ת משפטי עוזיאל ד, חו"מ, א; הרב אברהם שפירא, פסקי דין רבניים י, עמ' 180; שו"ת יביע אומר ב, חו"מ, ב.

25. שו"ת הרשב"א א, א, אלף קמט.

26. כגון, רדב"ז בתוך: שו"ת מבי"ט ב, קעב. ראו עוד: פתחי תשובה חו"מ יט, ג; הרב אברהם שרמן, "מקור הסמכות של בית הדין הגדול ומסגרת סמכותו", שורת הדין ג, עמ' ריאירכ; שו"ת ציץ אליעזר טו, סז; שו"ת יביע אומר ב, חו"מ, ב.

4. ערעור על פסיקת בית דין לממונות

הרמ"א עצמו כתב ש"אין לנו עכשיו בית דין הגדול או בית הוועד"²⁷, כלומר כבר בימיו בטל גם "בית הוועד", כך שלכאורה אף שבאופן עקרוני יש ערעור בהלכה, בפועל לא ניתן לממש את אפשרות הערעור.

בנוסף, בית דין לממונות פועל במסגרת חוק הבוררות וסמכותו מותנית בהסכמת שני הצדדים. משום כך בדרך כלל הוא אינו יכול לכפות את עצמו על הצדדים, למעט בתי דין בקהילות מסוימות, שיש להם סמכות חברתית לכפות דיון על הצדדים. כאמור לעיל, הרמב"ם כתב שיש לתת לבעל דין המבקש זאת פסק דין מנומק כדי לאפשר לו לערער.

מפסיקת השולחן ערוך ובמיוחד מפסיקת הרמ"א והאחרונים נוכל להסיק מסקנות לגבי דיון שנעשה בהסכמת הצדדים. השולחן ערוך פתח בדברי הרמב"ם וסיים בחובה לתת פסק דין מנומק כאשר בעל הדין אינו נותן אמון בדיין:

סעיף א: שנים שנתעצמו בדין, זה אומר: נידון כאן, וזה אומר: נעלה לב"ד הגדול, כופין אותו ודן בעירו. ואם אמר: כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני, שמא טעיתם, כותבים ונותנים לו ואח"כ מוציאים ממנו...
סעיף ד: יש אומרים שאם רואה הדיין שבעל דין חושדו שנוטה הדין כנגדו, צריך להודיעו מאיזה טעם דנו, אפילו אם לא שאל.²⁸

על פניו מדובר כאן על שני נושאים שונים: הראשון, חובת ההנמקה לצורך ערעור כאשר היה ויכוח על מקום הדיון, והשני, חובת ההנמקה כאשר בעל הדין אינו נותן אמון בדיין, גם כשאין אפשרות לערער.
הרמ"א העיר על סעיף ד:

יש אומרים דוקא אם דנו אותו ע"י כפייה, אבל בלאו הכי אין כותבין, וכן עיקר. ואין צריך לכתוב לו הטעמים והראיות, רק כותבין להם הטענות והפסק דין. וצריך לשלם מיד, ואם יסתור הדין יחזרו לו. ואין צריכים לכתוב לו אלא מבית דין קטן לבית דין גדול, אבל בית דין גדול שדנו אין צריכין לכתוב לו, דלא חיישינן לטעותא, דא"כ אין לדבר סוף.²⁹

מדברי הרמ"א משמע שהוא הבין שהנמקת פסק הדין כאשר בעל הדין אינו נותן בו אמון, נועדה כדי לאפשר לו לערער, שהרי, הוא עוסק כאן בדיני ערעור. בהקשר זה הוא כותב שאין צורך לכתוב את הנימוקים, אלא רק את הנתונים, כדי

27. רמ"א חו"מ יד, א.

28. שולחן ערוך חו"מ יד, א"ד.

29. רמ"א שם, ד.

שבית הדין לערעורים יוכל לבחון האם הם מובילים לתוצאה שאליה הגיע בית הדין הראשון. זאת מתוך הנחה שהקשר בין הנתונים לתוצאה הוא מוכרח, כלשונו של הסמ"ע, כיוון "דתורה אחת לכולנו".³⁰ כאמור הרמ"א הביא את דברי התוספות³¹ שהדרישה לנימוקים מתקבלת רק כאשר הדיון היה בכפייה, ולא כאשר הוא נעשה מרצונם של שני הצדדים.

ועדיין קשה, והרי גם אם הדיון לא נעשה בכפייה עדיין יש מקרים שבהם בעל הדין אינו נותן אמון בפסק הדין? כמו כן אם לבעל הדין אין אמון בדיין מה יועיל פסק דין לא מנומק? מסתבר שהסמ"ע עמד על קושי זה, ולכן ביאר את הרמ"א כך:

דמאחר שקיבל אותם לדיינים סתם לאו כל כמיניה לחזור מפסקיהן, ואם מבקש טעם הדין ודאי יאמרו לו, שהרי אפילו זה שרואין ב"ד שחושדין אותן ולא ביקש טעם כבר נתבאר דצריכים להודיעו הטעם, וקל להבין.³²

נראה שהסמ"ע פירש את הרמ"א לאור ההבחנה של השולחן ערוך בין הנמקה לצורך ערעור להנמקה לצורך יישוב דעתו של בעל הדין. הנמקה לצורך ערעור נעשית בכתב, כוללת רק את הנתונים שעמדו בפני בית הדין ואת הכרעתו, ונדרשת רק כאשר הדיון נעשה בכפייה ובעל הדין דרש לקבל פסק דין כתוב. לעומת זאת הנמקה לצורך יישוב דעתו של בעל הדין נעשית בעל פה, נעשית גם בדיון שנעשה בהסכמת הצדדים, ונדרשת גם ללא בקשה מפורשת של בעל הדין אלא כאשר הדיין חש שלבעל הדין אין בו אמון, וכוללת את נימוקי בית הדין. בספר אורים ותומים התקשה מדוע מי שנידון בפני בית דין בהסכמתו אינו זכאי לערער, הרי ייתכן שנפלה טעות בפסק הדין, והשיב כך:

דמהיכי תיתי לחשוד אותם שטעו, ואילו הם בחזקת דלא גמירי כל כך, לא היה לך לדון מתחילה בפניהם. אבל כשבאמת לא רצה לדון בפניהם, זהו טענתו לכך לא רציתי כי יודע אני שאין דעתם שלם בדיון הזה כלל ולכך צריכין לכתוב לו.³³

כלומר ברירת המחדל היא שבית הדין אינו טועה, ולכן אין זכות ערעור. אולם במקרה שבעל הדין טען מראש שהוא מבקש שהדיון יתקיים בבית דין איכותי יותר וטענתו נדחתה, זכותו לערער על פסק הדין בטענה שנפלה טעות.

30. סמ"ע יד, כה, וראו פתחי תשובה שם, י שתמה על כך.

31. תוספות בבא מציעא טז, ב, ד"ה כי.

32. סמ"ע יד, כד.

33. אורים יד, כא.

העולה מכל זה הוא שלדעת הרמ"א, הסמ"ע והאורים ותומים, כאשר הדיון נעשה בהסכמת שני הצדדים אין אפשרות ערעור. זאת ועוד, בכל בתי הדין בימינו מקובל שהצדדים מקבלים עליהם את בית הדין "בין לדין ובין לפשרה", לאור פסיקת השולחן ערוך: "צריכים הדיונים להתרחק בכל היכולת שלא יקבלו עליהם לדון דין תורה".³⁴ במציאות כזו, קשה לערער על פסק הדין, שהרי ייתכן שהוא ניתן במסגרת פשרה ולא במסגרת דין.

ובכל זאת הדעת נותנת שיש מקום לערעור. גם כאשר בעל דין חתם על הסכם בוררות מרצונו החופשי, אין זו בחירה חופשית מלאה. מכיוון שאדם ירא שמיים, מחויב להתדיין בבית דין של תורה, הרי שמרחב הבחירה שלו מצומצם מאוד. גם החתימה על הסכם בוררות "בין לדין ובין לפשרה" כפוייה על בעל הדין³⁵ מכיוון שזהו הנוסח המקובל בכל בתי הדין. קל וחומר, כאשר ההסכמה נעשתה על דעת זה שישנה אפשרות לערעור. אמנם כאשר בעלי דין בחרו אדם שהם סומכים עליו באופן אישי, והסמיכו אותו להכריע על פי שיקול דעתו, אכן מסתבר שאין מקום לערעור.

לאור זאת מסתבר שיש יתרון במתן אפשרות ערעור גם בבית דין לממונות, אמנם ניתן להציע לצדדים לוותר על זכות זו, וכן ניתן לקבוע מסלולים בעלי אופי של בוררות ללא אפשרות ערעור.

ג. עקרון התקדים המחייב

כל זמן קיומה של הסנהדרין, היא שימשה כערכאה עליונה אשר פסיקותיה חייבו את הערכאות הנמוכות, כפי שמתאר זאת הרמב"ם:

כשהיה בית דין הגדול קיים לא היתה מחלוקת בישראל. אלא כל דין שנוגד בו ספק לאחד מישראל שואל לבית דין שבעירו. אם ידעו אמרו לו, אם לא הרי השואל עם אותו בית דין או עם שלוחיו עולין לירושלים ושואלין לבית דין שבהר הבית. אם ידעו אמרו לו, אם לאו הכל באין לבית דין שעל פתח העזרה. אם ידעו אמרו להן, ואם לאו הכל באין ללשכת הגזית לבית דין הגדול ושואלין. אם היה הדבר שנוגד בו הספק לכל, ידוע אצל בית דין הגדול, בין מפי הקבלה בין מפי המדה שדנו בה, אומרים מיד. אם לא היה הדבר ברור אצל בית דין הגדול, דנין בו בשעתו ונושאים ונותנים בדבר עד שיסכימו כולן, או יעמדו למנין וילכו אחר הרוב ויאמרו לכל

34. שולחן ערוך חו"מ יב, כ.

35. ראו בעניין זה: הרב הלל גפן, "היתר פניה לערכאות", לקמן עמ' 134.

השואלים: כך הלכה, והולכין להן. משבטל בית דין הגדול רבתה מחלוקת בישראל זה מטמא ונותן טעם לדבריו וזה מטהר ונותן טעם לדבריו זה אוסר וזה מתיר.³⁶

על פי דברי הרמב"ם בזמן קיומה של הסנהדרין בית דין זוטר לא היה רשאי לחדש הלכות, אלא רק הסנהדרין, ופסיקתה הייתה מחייבת את כל בתי הדין. מאז חורבן הסנהדרין כל תלמיד חכם החל לפסוק בעצמו, ומאז אין פסיקה מחייבת אחת בעם ישראל.

משמעות הדברים שמאז ביטול הסנהדרין אין למעשה תקדים בהלכה.³⁷ כלומר גם אם יוחלט על הקמת בית דין לערעורים, ובית דין זה יוכל לבטל פסק דין של בית דין זוטר, עדיין בית הדין לערעורים לא יוכל להורות לבית הדין הזוטר לפסוק בניגוד למצפוננו והבנתו. עובדה זו הייתה אחד הגורמים להתנגדות להקמת בית הדין הרבני הגדול לערעורים.

מכאן נגזר שהדרך הנכונה היא שבית הדין לערעורים יכריע בעצמו, ולא יחזיר את התיק לבית הדין הזוטר. אולם אין בכך פתרון לפגיעה בוודאות המשפטית של הציבור. רוצה לומר, כל זמן שאין במערכת משפטית הכרעה בשאלות עקרוניות, וכל בית דין יכול לשפוט לפי תפיסתו, הציבור אינו יכול להיערך מראש ולפעול על פי ההלכה, כאשר זו שנויה במחלוקת.

אחת הדרכים לפתור בעיה זו היא על ידי קבלת הצדדים. כלומר אם בעלי הדין יקבלו את הכרעות בית הדין לערעורים, יוכלו בתי הדין לפסוק על פי הכרעות אלה מכוח היותן הסכמות הצדדים, גם אם בית הדין עצמו סובר אחרת.

אמנם הדעת נותנת שהדרך הנכונה לקבל את הסכמת הצדדים איננה על ידי הסכמה מכללא לכלל הכרעות בית הדין לערעורים. קל וחומר, שקשה לומר שישנה הסכמה מכללא להכרעה של בית הדין שהתקבלה אחרי שהצדדים כבר הגיעו לבית הדין. לכן הטוב והישר הוא שהכרעות משמעותיות של בית הדין לערעורים יהפכו להחלטת מדיניות של רשת בתי הדין, ויפורסמו לציבור. בנוסף, מומלץ לכתוב בהסכם הבוררות שהצדדים מקבלים על עצמם את מדיניות בית הדין.

36. רמב"ם ממרים א, ד.

37. ראו על כך בהרחבה: זרח ורהפטיג, "תקנות הרבנות הראשית", תחומין טו, עמ' 83-86; הנ"ל, "התקדים", שנתון המשפט העברי וז, עמ' 121-126.

ד. עילות הערעור על פי ההלכה והסעדים המתאימים

כפי שציינו בית הדין לערעורים מוסמך לבטל פסקי דין שיש בהם טעות הגורמת לכך שהדין בטל. עילות אלו כבר מפורשות בהלכה, ומרוכזות בעיקר בשולחן ערוך חושן משפט סימן כה, ותפקידו של בית הדין לערעורים הוא לקבוע אם טעות מסוימת מחייבת ביטול הדין או לא. למרות זאת נציין כאן שלוש עילות עיקריות, היכולות לשמש את בעל הדין כאשר הוא רוצה לדעת אם ביכולתו לערער על פסק הדין.

1. טעות בדין

בהלכה מצאנו שני סוגים של טעויות בדין:

א. טעות בדבר משנה, כפי שנפסק בשולחן ערוך:

כל דיין שדן דיני ממונות וטעה, אם טעה בדברים הגלויים והידועים, כגון דינים המפורשים במשנה או בגמרא או בדברי הפוסקים, חוזר הדין ודניתו אותו כהלכה.³⁸

כפי שאפשר לראות הכוונה לפסיקה בניגוד להלכה פסוקה, ולא רק לפסיקה בניגוד למה שכתוב במשנה.

ב. טעות בשיקול הדעת – בשולחן ערוך הוגדרה טעות זו כך:

טעה בשיקול הדעת, כגון דבר שהיא מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה ההלכה כאחד מהם בפירוש, ועשה כאחד מהם ולא ידע שכבר פשט המעשה בכל העולם כדברי האחד.³⁹

יש מחלוקת בין פוסקים איזה סעד אפשר לקבל במקרה של טעות בשיקול הדעת,⁴⁰ אמנם אם פסק הדין טרם בוצע כתב הש"ך בשם הרמ"ה:

כתב הרמ"ה דיינא דטעה ולא הספיק תובע לאפוקי מיניה דנתבע עד דאתברר דטעה, לא שנא הדיוט ולא שנא מומחה לא שנא טעה בדבר משנה, לא שנא טעה בשיקול הדעת, כל כמה דלא זכה תובע בממונו הדר דינא.⁴¹

דהיינו, אם הטעות התבררה לפני ביצוע פסק הדין, ניתן לתקן את פסק הדין גם במקרה של טעות בשיקול הדעת.

38. שולחן ערוך חו"מ כה, א.

39. שם, ב.

40. ראו שולחן ערוך ורמ"א שם, ב"ג ונושאי הכלים.

41. ש"ך חו"מ כה, כט, אות ב.

במקרה של ערעור בטענה שחלה טעות בדין, יש לשאול האם יש לבצע את פסק הדין הראשון טרם בירור הערעור, או שמא יש לעכב את הביצוע עד לסיום הליך הערעור. לאור דברי הרמ"ה שהובאו לעיל יש לשאלה זו משמעות רבה, מכיוון שאם פסק הדין לא יבוצע ניתן יהיה לתקן אותו גם במקרה של טעות בשיקול הדעת.

בעקבות הרמב"ם פסק השולחן ערוך כך: "ואם אמר: כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני, שמא טעיתם, כותבים ונותנים לו ואחר כך מוציאים ממנו".⁴² הרמ"א הוסיף: "וצריך לשלם מיד, ואם יסתור הדין יחזרו לו".⁴³ הסמ"ע הבין שיש ביניהם מחלוקת: על פי השולחן ערוך על הנתבע להפקיד את הממון בידי בית הדין אך אין לתת אותו לתובע, כדי לאפשר את החזרתו במקרה של טעות. לעומת זאת, לדעת הרמ"א אין חשש לטעות ולכן על התובע לשלם לנתבע, אף שהדבר יפגע באפשרות לתקן את פסק הדין. למעשה, רצוי שבית הדין לערעורים יהיה מוסמך לקבוע אם פסק הדין הראשון יבוצע או יעוכב, זאת בהתאם לטענות הערעור ולנסיבות.

כאמור לעיל, בגלל הקושי לכפות על בית דין קמא לפסוק בניגוד למצפוננו, רצוי שבית הדין לערעורים יכריע בעצמו ולא יחזיר את התיק לבית הדין קמא.

2. טענות נוהליות

ישנן הלכות הנוגעות לדרך ניהול ההליך ולהרכב בית הדין. בחלק מהמקרים נפסק כי חריגה מהלכות אלה גוררת את ביטול פסק הדין.

א. **דיינים פסולים** – דיינים נפסלים משורה של טעמים, כגון, כאשר הם קרובי משפחה של בעל הדין, הדין בטל.⁴⁴

ב. **קבלת שוחד** – אם אחד הדיינים נטל שוחד חס וחלילה, הדין בטל.⁴⁵

ג. **הליך לקוי** – ההלכה מחייבת את הדיינים להקפיד על נוהל הוגן. משום כך אסור לדיין לשמוע בעל דין שלא בפני בעל הדין השני.⁴⁶ כשדיין עבר על הלכה זו יש מחלוקת אם דינו בטל.⁴⁷

42. שולחן ערוך חו"מ יד, א.

43. רמ"א שם, ד. ראו גם את דברי מהר"ם לעיל עמ' 65.

44. שולחן ערוך חו"מ ז, ט; פתחי תשובה שם, כב.

45. שו"ת הב"ח הישנות, נא; שו"ת חתם סופר, ה, קס.

46. שולחן ערוך חו"מ יז, ה.

47. פתחי תשובה חו"מ יז, ח.

אם יתברר בבית הדין לערעורים שנפל בבית הדין קמא ליקוי הגורם לביטול פסק הדין, ברור שיש לבטלו. אולם מסתבר שכיום יש להרחיב את עילות הביטול בבית הדין לערעורים. זאת מכיוון שהדיון בבית הדין נעשה במסגרת חוק הבוררות, ועל פי החוק⁴⁸ ניתן לבטל פסק בורר שנהג שלא בהגינות. לפיכך מוטב שבית הדין לערעורים יקבל את הערעור שעלול להתקבל בבית המשפט וידון בתיק בעצמו, מאשר שבית המשפט יבטל את הבוררות והתיק יועבר לבית המשפט.

3. הבאת ראיות חדשות

נקודה נוספת קשורה לממשק בין בית הדין לממונות לבין חוק הבוררות. על פי ההלכה ניתן להציג ראיות חדשות לאחר שנפסק הדין, ובית הדין יהיה רשאי לתקן את פסק הדין בהתאם, ללא הגבלת זמן:

מי שנתחייב בבית דין והביא עדים או ראיה לזכותו, סותר הדין וחוזר, אף על פי שכבר נגמר (=הדין).⁴⁹

לעומת זאת חוק הבוררות⁵⁰ אינו מאפשר תיקון פסק בורר בשל הצגת ראיות חדשות. הדרך לממש את ההלכה בנסיבות הקיימות היא לאפשר לבית הדין לערעורים לבחון ראיות חדשות.

ה. סיכום

במערכות משפט בעולם המערבי זכות הערעור היא זכות יסוד, בנוסף, במדינות רבות מקובל שפסיקה של ערכאות גבוהות מהווה תקדים מחייב עבור הערכאות הנמוכות. בעקבות זאת כפו הבריטים בתקופת המנדט הקמת בית דין לערעורים במסגרת בית הדין הרבני. צעד זה עורר תגובה חריפה של חלק מרבני היישוב למהלך.

עיון בהלכה גילה יסודות מוצקים לקיומה של ערכאות ערעור, אולם במקביל נמצא בהלכה כלל שבית דין אחד אינו רשאי לבקר פסק דין של בית דין אחר. האחרונים יישבו את הסתירה בין המקורות בדרכים רבות, חלקם ראו בקיומה של זכות ערעור את העיקרון השולט, וחלקם ראו בהיעדר ערעור את העיקרון השולט. בנוסף, הרשב"א ופוסקים נוספים כתבו נימוקים להרחיב את זכות הערעור מאז מימיהם ועד ימינו, כגון, ירידת הדורות או הסכמת דייני בית הדין קמא.

48. ראו בעיקר: סעיף 24 לחוק הבוררות.

49. שולחן ערוך חו"מ כ, א.

50. ראו סעיף 22 (א) לחוק הבוררות, שמונה עילות אחרות לתיקון פסק בורר.

בכל הנוגע לערעור על פסיקת בית הדין לממונות, ראינו כמה נימוקים להיעדר זכות ערעור: הראשון, שבמהלך שנות הגלות פסקו מוסדות הערעור להתקיים, ובכלל זה, הסנהדרין ו"בית הוועד", השני, שהדיון נעשה בבית דין שעליו הסכימו הצדדים, השלישי, שהצדדים מקבלים עליהם את בית הדין "בין לדין ובין לפשרה". למרות כל זאת, הוסבר כי במקרה שהצדדים הסכימו מראש שתהיה אפשרות ערעור, הדבר אפשרי ואף רצוי, ויש בכך משום השבת עטרת הערעור למקומה.

גם את עיקרון התקדים המחייב מצאנו בהלכה, בעת שהסנהדרין הייתה קיימת. אולם מאז ביטול הסנהדרין אין אפשרות שבית דין אחד יכפה על בית דין אחר לפסוק בניגוד למצפוננו. כדי להגביר את הוודאות המשפטית של צדדים המתדיינים בפני בית הדין הוצע שבסוגיות עקרוניות יקבלו אבות בתי הדין החלטת מדיניות, שהצדדים יקבלו על עצמם בהסכם הבוררות. לאחר קבלת הצדדים, המדיניות ההלכתית תחייב את כלל הדיינים במערכת.

למעשה הוצע כי דין בית לערעורים יוכל להתערב באחת משלוש העילות הבאות: כאשר נמצאה טעות הלכתית בפסק דין, במקרה של טעות בהתנהלות, או במקרה שהתגלו ראיות חדשות.